

Fizikai világ és szellemiség.

Laotse, a kínai filozófus Krisztus előtt 600 évvel ezzel kezdi 81 versből álló filozófiai elmélkedését:

„... a névvel nevezhetõn túl van a világ kezdete,
a nevezhetõn innen, — a formák világában — van az élõlények bölcsõje.
Ezért vonzódnak a tulvilági erõk megismerése után;
Ezért törekszünk e világ kincseiben gyönyörködni.
Mind a kettõnek egy az eredete, csak más neveik vannak.
Ez az egység a nagy titok: „fizikai világ és szellemiség“.

Laotse ebben rámutat a világ eredetének kettõs voltára és õ az embert is — mint ennek a kettõs szerkezetû világnak alkatrészét — szintén kettõs összetételûnek mondja. Megállapítja, hogy az embernek veleszületett, lényeges tulajdonsága az u. n. metafizikai érdeklõdés. Röviden úgy jellemezhetjük ez érdeklõdést, hogy mi tudni akarjuk a dolgok lényegét, tehát valami jelentõsebbet, mint amit a külsejük mutat.

Ma is ilyen az ember, — hisz a föld és az élõlények évmilliók életében egy pár ezerév csak egy pillanat — ma is megvan az emberben ez a metafizikai hajlam: az ezer és ezer változatban létező külső jelenségek mögött az egységes lényegyet keresi. •

Mig a régi filozófusoknál e törekvést mindjárt látjuk, a mai tudományos életben ez nem annyira szembeõtlõ. Ma lényegesen a természettudományok uralják a szellemi, illetõleg tudományos életet; gyakran hallani természettudományi alapon felépített világnézettrõl.

A köznapi szemlélet is észreveszi, hogy a világ és annak dolgai összetettek és a természettudományok legfõbb törekvése a legegyszerûbb alkatelemeket megállapítani, melyekbõl a magasabbrendû igazságokat felépíthetjük. Így keletkezett már a klasszikus görög népnél az atomelmélet, mely az atom fogalmának szigorubb körülírásával átment a modern fizikába is.

Amint látjuk, egész modern fogalmak sokkal régebbi eredetűek, mint a modern fizika; de a régi filozófusok és a modern fizika közt lényeges módszerbeli különbség van. A fizika, kémia és még egynéhány természettudomány exakt módszerrel dolgoznak. Ennek lényege az, hogy élesen defineált fogalmakat használ, melyeket mérni lehet és amelyeket nagyrészt vissza lehet vezetni cm., gr., sec.-ra. A fizika objektíve mérhető fogalmak között tapasztalatilag állapít meg összefüggéseket és ezeket nevezi törvénynek. A természetről való ismereteinket e törvények összességé alkotja. Az emberi elmét azonban nem elégíti ki a törvények összessége; az ember törekszik a sokaság mögött egységet látni és így jönnek létre az elméletek. A fizika rendszeren néhány hypothesis (feltevés) segítségével foglalja egybe a törvényeket, melyek logikai szükségszerűséggel következnek a hypothetikus alapból és a törvényekből. A jelenségek ilyen egységbe foglalt képe jobban elégíti az emberi intellektusnak egységre törekvő érzetét.

Minden ilyen elméletnél felvetődik a kérdés annak reális volta iránt, vagyis, hogy az észlelt törvényt mutató alapkép reális valóság-e? Például a Newton-féle fényemisszió-elmélet szerint a fény nagy sebességgel repülő kis elemi testekből áll. Ez a kép jól megmagyarázza a fényvisszaverődést, de abból a tényből, hogy a valóságban észlelt törvényt megmagyarázza, nem következik, hogy a kép, a repülő testecskek is valóság legyenek. Később a Newton-féle emisszió-elméletet felváltotta a hullámelmélet, amely a visszaverődés mellett a polarisatio jelenségét is megmagyarázta. Így a fizikai elméletek egymást váltogatják, de az észlelt törvények maradnak és egy elmélet mindig akkor lép a régiek helyébe, ha több törvényszerűséget tud egységesen megmagyarázni, mint a régiek. A törekvés a szakfizikusok közt is mindig megvan, egy fizikai elméletnek hypothetikus jellege helyett realitást adni, azonban csaknem mindig realitásként kezeli ezeket a szakkérdésektől távolabb álló művelt közönség.

Ilyen elméletek összege adja a fizikai világképet, ami alatt értjük azt, hogy a fizikai vizsgálatok eredményeképpen milyen módon gondoljuk el e világot. Ma a fizikai világ alapköveinek az atomokat tekintjük. Az atomelmélet a fizikának és kémiának egyik legérdekesebb elmélete, mint ismeretes, a klasszikus görög korra megy vissza. Alapgondolata az volt, hogy az anyag igen kicsiny, oszthatatlan elemekből áll és ezekből épülnek fel a látható testek.

Még 30 évvel ezelőtt feltevésen alapult ez az *elmélet*, mellyel sok más jelenséget jól meg lehetett magyarázni. 30 évvel ezelőtt még neves tudósok kételkedtek az atomok reális létezésében, vagyis abban, hogy egy elemnek jól meghatározott, legkisebb részei különállóan, önállóan léteznek. A kutatás 1900-tól 1910-ig szolgáltatotta azokat a kísérleteket, melyek alapján az atomok a hypothetikus, elméleti létezésből átmentek a valóságos létezésbe, azaz tapasztalatilag bizonyították, hogy atomok önállóan léteznek.

Az atomokat már addig sem gondolták egyszerű kis gömböcskének, hanem a kémikusok különféle tulajdonságokat láttak bennük, melyeket valencia, vagy kémiai érték szóval jelöltek. Hogy az atomok nem olyanok, mint a tapasztalati anyagoknak igen kis méretű másolatai, azt már addig is sejtették némely jelenségek-ből, nevezetesen a kathod-sugárnak az anyagon való áthaladásából.

A kathod-sugár légüres térben állítható elő, haladó elektromos részecskékből áll és pedig negatív elektromos részekből. Azt is szokták mondanl, hogy az elektron a negatív elektromosság atomja. Egy elektron súlya közel 2000-szer kisebb, mint egy Hydrogen-atom súlya, jól meghatározott elektromos töltése van és kísérletileg egyenként megfigyelhetők, tehát diszkrét, önálló létezésük tapasztalati tény.

Ha nagy sebességű ilyen elektronokat lövünk bármilyen testre, azt tapasztaljuk, hogy azok a testeken nagy mértékben áthatolnak. Lenard volt az első, aki ilyen mérésekből megállapította azt, hogy az atomok nem áthatolhatatlanok, amint ezt a nyers szemlélet gondolná. Az atomok a teret nem töltik be teljesen, sőt legnagyobb részük üres tér, ha elég nagy sebességű elektronokkal bombázzuk őket. Lenard mérései szerint egy köbméter platinában az áthatolhatatlan rész kb. csak egy mákszemnyi, a többi üres tér. (A platina a legnehezebb elem.) Hogy mi mégis áthatolhatatlannak találjuk, azt úgy kell értelmezni, hogy egy atom egy erőcentrum, ami kis méretű térben igen nagy ellenállást tud kifejteni más erőkkel szemben és így az előbb említett köbméter platina igen nagyszámu erőtereknek kompakt halmaza; hasonló méretű és minőségű tárgyak vagy erőterek nem hatolhatnak bele, míg ha elég finom lövedékekkel próbákozunk, úgy azok könnyen hatolnak át rajtuk.

Ezek és hasonló vizsgálatok lassanként oda vezettek, hogy

az atomok belső szerkezetét, azoknak alkotórészeit felismerték. Ugyancsak e körbe vágó vizsgálatok, nevezetesen a gázok ionizációjának jelensége azt mutatta, hogy az atomok alkotórészei elektromos eredetűek. Ugyanis gázok, melyek normális állapotban az elektromosságot nem vezetik, több módon (pl. Röntgen-sugárzás útján) nagy sebességű katódsugarakkal, rádióaktív α -sugarakkal, rádióaktív γ -sugarakkal) olyan állapotba hozhatók, hogy az elektromosságot vezetik. A részletes vizsgálatok szerint a gáznak ez az u. n. ionizált állapota úgy áll elő, hogy a külső behatásra a gáz egy atomjából egy vagy több elektron kilép és a visszamaradó rész pozitív töltéssel bír. Ezt a pozitív töltésű részt pozitív ionnak nevezzük is, az áramot csak az elektronok és ionok közvetítik. Az atomokból kilépő elektronok szintén hozzácsatolkozhatnak egy normális atomhoz és azzal együtt negatív töltésű iont alkotva, szintén részt vesznek az áram közvetítésében. Hidrogén-atom esetén egy atom egy elektrontól és egy u. n. magból áll. Ha az elektront eltávolítjuk, azaz a H-gázt ionizáljuk, a pozitív hidrogén-ion a pozitív elektromosság atomjaként jelentkezik.¹ Ennek tömege egyezik a H-atom tömegével. Bármily szokatlanul hangzik is, mint tapasztalati tényről állíthatjuk, hogy a H-atom egy pozitív töltésű sulyos részből és egy negatív elektrontól áll. Ezek egymástól eltávolíthatók, de maguk már fel nem bonthatók. Így tehát eljutottunk oda, hogy a legegyszerűbb kémiai elem atomja két elektromos testnek a rendszere. E két elektromos test közül a negatívnak neve, mint említettem elektron, a pozitív elektr. részecske neve pedig proton.

A további vizsgálatok azt mutatják, hogy az összes atomok, tehát az összes kémiai elemek atomjai e két elektromos részecskéből, tehát protonokból és elektronokból vannak felépítve.

Épen 25 éve kezdődtek ezek a vizsgálatok, melyeknek eredménye a mai fizikai képünk legfontosabb része, az atomfizika. E vizsgálatok eredménye röviden következő: Az atomok — bármely elem atomjai — egy u. n. bolygórendszerre alkotnak, mely rendszer középpontjában van a pozitív töltésű mag. E mag körül elektronok, tehát negatív elektromos részecskék vannak, melyeket

¹ Ujabbán sikerült megfigyelni pozitív-eletront, azaz pozitív elektromos testecskét, melynek tömege egyezik a H-atom tömegével és ezt nevezték el pozitron-nak.

ott általában keringő mozgásban levőknek gondolunk ép úgy, mint a naprendszerünk bolygóit, — innen a hasonlat. A mag körül a negatív elektronok száma Hydrogénnél 1, Héliumnál 2, Lithiumnál 3 és így tovább 4—5 . . . , aranyánál 79, Rádiumnál 88, Uránál 92.

Az atom normális állapotában a mag pozitív töltésének és az u. n. periferia (kerület) negatív elektromosságának az összege zérus, azaz az atom kifelé közömbösen viselkedik. Minden kémiai elemnél más a periferikus (külső) elektronok száma és így a kémiai elemek különbözősége már ezzel adva van.

Mint látjuk, az atom, melynek fogalma több mint 2000 éves, de aminek reális létezésében még 30 évvel ezelőtt is lehetett kételkedni, ma úgy áll előttünk, mint tapasztalati realitás, mint egy komplikált szerkezete pozitív és negatív elektromos részecskéknél.

Mind e megállapítások aránylag egyszerű kísérletekből következtek. Ha azonban már az ókori filozófusok előtt az a cél lebegett, hogy az egyszerűből magyarázzák az összetettebb képződményeket, annál inkább ez a célja a modern tudománynak. A feladat annál nehezebb, mert a modern fizika és kémia az anyagoknak számtalan tulajdonságát észlelte, melyek egy jó atomelmélet által mind megoldásra várnak. A feladat tehát a fent vázolt atomnak belső tulajdonságait megállapítani, melyekből a makroszkopikus testeken észlelt jelenségek megmagyarázhatók. Meg kell magyarázni az atom tulajdonságaiból pl. a fémek vezetőképességét, az egyes anyagok kristályosodási képességét, gázoknak a világitó képességét Geissler csövekben, vagy amit az utcán lehet látni, a Philips-reklámokon, ezekben a hosszú világitó csövekben és világitó betűkön. Meg kell magyarázni a fluoreszcencia és foszforeszcencia jelenségét, amelyek világitó óralapokról részben ismeretesek stb. Lassanként e feladatok közé kerül a kémiai vegyületek mechanizmusának kérdése, amik mind az atomok belső tulajdonságaiból erednek.

Amilyen egyszerűen hangzik ez, ép oly csodálatos ennek lehetősége, ha meggondoljuk, hogy az atomok méretei egy cm. százmilliomodrészével mérhetők. Tehát oly kiterjedésű testekről van szó, melyeknek kicsinségét már nem tudjuk elképzelni. Század-, mondjuk ezredmilliméter még az a távolság, amit elképzelhetünk. Az atomok azonban, amint említettem, a magból és a mag körüli elektronokból állanak és az atom szinte üres térből

áll. Tehát a mag és elektronok az u. n. atomtérfogatot nem töltik ki. Az atommagok és elektronok méretei jól meghatározott kísérletekből levont következtetések alapján még sokkal kisebbek. Az atom mérete és az atomot alkotó mag és elektronok mérete kb. a következő módon állanak egymáshoz: ha az atomot egy 10 m. átmérőjű gömbnek vesszük, akkor a mag kb. egy mákszemnyi és a körülötte keringő elektronok szintén mákszemek. Ha tehát egy mákszem körül 10 méteres gömbben 92 mákszemet helyezünk is el, az még mindig nagyon üres lesz. Az atom alkotó részei, amelyek most a világot alkotó végső substanciát képezik, kiterjedésükben még sokkal kisebbek, mint az atomok. Míg az atom bizonyos értelemben a közönséges anyag legkisebb reprezentánsának tekinthető, az atom alkatrészei materiálisan is egészen más valamik, mint a köznapi anyag; u. i. az atommagok pozitív elektromosak, az elektronok negatív elektromosak.

Az egyszerű szemléletnek annyira közönséges és ismert anyag helyére tehát a protonok és elektronok lépnek.

Látjuk tehát, hogy az anyag kérdésénél már egy jó lépéssel eltávolodtunk a kézzelfogható anyagtól. A modern atomfizikai kutatásoknak, — mint említém — legfőbb feladata az atomok belső szerkezetét és viselkedését követni, ami a távolálló szemlélő előtt elég komplikált feladatnak tűnhetik fel, ha meggondoljuk, hogy a mag körül keringő elektronok száma 1 től 92-ig változik és ha meggondoljuk, hogy ezen elektronok egymásra is erőt gyakorolnak. Az eddigi vizsgálatok eredményeiből csak 2 dolgot fogok röviden felemlíteni: elméleti meggondolásokkal sikerült egy hipotetikus képet alkotni arra nézve, hogy a mag körül az elektronok milyen geometriai elrendeződésben foglalnak helyet. Így sikerült az atomok sok kémiai tulajdonságát levezetni és megérteni az atomok belső szerkezetéből. Ismeretes, hogy sok, kémiaileg különböző elem viselkedésben hasonlóságot mutat. Így már több, mint 50 évvel ezelőtt sikerült egészen sématicusan úgy csoportosítani az elemeket, hogy az egyes csoportok kémiaileg rokon elemeket foglaltak magukba. Az elemeknek ez a csoportosítása a Mendelejew-féle periodikus rendszer néven ismeretes. Ennek lényege az, hogy ha az elemeket a növekvő atomsúlyuk szerint rendezzük, akkor nyolcas csoportonként a kémiai tulajdonságok ismétlődnek. Ez tapasztalati tény volt, aminek a modern atomfizika az atomok elektronjainak geometriai elrendezésével plauzibilis magyarázatát adta.

Igy például Mendelejew rendszerében Neon, Argon, Krypton, Xenon nemes gázok egy oszlopban vannak és az a közös jellemzőjük, hogy kémiaiag nehezen lépnek vegyülésbe. A modern atomelmélet szerint ezen elemek szerkezete olyan, hogyha az elektronokat gömbhéjakon rendezzük el, a nemes gázoknak legkülső burkolatán mindig 8 elektron foglal helyet és az elektronoknak ez az elhelyezkedése az a konfiguráció, amely kémiaiag legkevésbé aktiv. Viszont a kémiaiag legaktivabb elemek, Lithium, Nátrium, Kálium stb. a Mendelejew-féle rendszerben egy csoportban foglalnak helyet, mint rokonelemek. Ugyancsak a modern atomelmélet is egy csoportba helyezi ez elemeket, de még azt is megmondja, hogy ez elemeknek a legkülső burkán mindig csupán egy elektron foglal helyet, ami magával vonja azt, hogy ez elemek kémiaiag igen könnyen vegyülésbe lépnek.

Ennek a megértésére még meg kell jegyezmem, hogy a modern atomelmélet szerint a kémiai vegyülésekben működő erők elektromos természetűek. Ez erők létrejövétele a következő: az atomokban van egy tendencia, külső elektronburkolatokat lehetőleg stabilizálni, mely állapot akkor áll be, ha — amint említém — a legkülső gömbhéján 8 elektron foglal helyet. Egy atom tehát, melynek legkülső elektronburkolatán csak 6 vagy 7 elektron van, törekszik 1 vagy 2 elektront felvenni. Viszont atomok, melyeknek a legkülső gömbhéján csak 1—2 elektron foglal helyet, ezen elektronokat igen kis külső erőbehatásokra elveszítik. Ha tehát találkozik egymással egy atom, — melynek még a saját elektronburkának a stabilizására egy elektronra van szükség — például Clor egy atommal, melynek van lazábbkötésű elektronja, például Na vagy K-mal, akkor a Clor felveszi a Nátriumnak a legkülső elektronját. De ezáltal a Clor-atomból negatív Clor ion lett, — a neutrális Na atomból pedig pozitív Na ion lett, — (ha egy közömbös testből negatív elektromosságot veszünk el, a visszamaradó rész pozitív töltésű lesz). A két ionnak tehát ellentétes elektronos töltése lesz, minélfogva közöttük az ismeretes vonzóerő lép fel. Ez az elektrostatikai természetű vonzóerő tartja a Na és Clor-iont össze egy molekulává, mikor is, mint közönséges konyhasó viselkedik. Hogy a konyhasó molekulái ionokból állanak, azt onnan lehet következtetni, hogy konyhasót — és még sok más vegyületet — desztillált vízben feloldva, az a vizet elektromosan vezetővé teszi, Pedig a tiszta víz magában nagyon rossz vezető, a tiszta

szilárd konyhasó magában határozottan a jó szigetelők közé tartozik és a só vizes oldata mégis vezet. Ez épen azáltal történik, hogy a vízben a só-molekulát alkotó ionok a feloldás által oly mértékben meg lesznek lazítva, hogy egymáshoz képest elmozdulhatnak. Látjuk tehát, hogy a modern atomelmélet az atom belső szerkezetének elektromos felépítésével milyen egyszerűen magyaráz meg ismert fizikai és kémiai jelenségeket, és — amit még egyszer hangsúlyozok, — a kémiai vegyülésben működő erőket ismert elektrostatikai erőkre vezeti vissza.

Az atomfizikai vizsgálatoknak másik fontos eredménye az, hogy megmagyarázza a fény keltésének a mechanizmusát. Egy fényhullám keletkezése mindig atom, vagy molekulának belső változásával jár. Most ismeretes, hogy alkalmas módon gerjesztve minden elemnek jellemző szinképe van. A gerjesztés módja szikra átütés, lángban elpárologatás, ritkított gázban elektromos kisülés stb. A jellemző szinkép alatt azt értjük, hogy egyazon elemhez mindig ugyanazon szinképvonalak tartoznak. A szinképvonalakat azoknak hullámhosszával vagy rezgésszámával jellemezzük. Hogy az atom belsejében az állapot változásoknak milyen sokfélesége lehetséges, azt megítélhetjük abból, ha meggondoljuk, hogy minden egyes szinképvonal kibocsátásához más és más állapotváltozás — vagy, ha nem akarunk egészen pontosak lenni — más és más mechanikai viselkedés tartozik; és ha ezzel összekötjük azt a spektroszkópiai tényt, hogy az egyes elemek szinképvonalainak száma százakra, ezrekre, sőt százezrekre rughat; egyfelől a rengeteg vonal, másfelől pedig a hullámhosszoknak egy oly bámulatos egyformasága azt mutatja, hogy az atom, mint gépezet, csodálatos pontossággal működik. A Röntgen-sugarak keletkezési módja teljesen egyezik a látható fényhullámok keletkezésével úgy, hogy ha itt fényről beszélünk, az alatt egyszerre látható, ultra-viola-, ultravörös- és Röntgen-sugarakra kell gondolni.

Igy tehát szembenáll egyfelől a spektroszkópiailag lemért hullámhosszak sokasága az atomszerkezet fentebb vázolt elméleti képével és hogy a modern atomelmélet mily csodálatos eredményeket ért el, megítélhető abból, ha látjuk, hogy az elmélet az atomoknak tulajdonított számszerű adatokból, vagy mint mondják atom-állandókból, mint rendszám, atomsúly, elektromos elemi töltés, a legkisebb elemi energiamennyiség, illetőleg sugárzási állandó — (szóval mennyiségekből, melyeket a spektroszkopiától függetlenül egészen másfajta kísérletekből nyertünk) — levezeti az illető elem szinképét.

A modern atomelmélet ez eredménye a legutóbbi 5 év vívmánya és bár a jelzett feladatok megoldása a kezdet kezdetén áll, az eredmények annyira biztatók, hogy bizvást mondhatjuk, hogy az ember a fizikai világgal szemben még sohasem állott ennyire a helyes megoldások útján.

Ha most a természetben látható jelenségekről akarnánk számot adni, mondhatjuk, hogy az atom egy változatos erőcentrum, mely molekulákká, molekulák molekulakomplexumokká egyesülhetnek. Ilyen módon elképzelhetők nagyobb komplexumok, melyek egészen speciális funkciókra képesek és az élő világ sejteit alkotják. Ezt a gondolatmenetet követték már régebben, a múlt század 60–80-as évektől kezdve és ilyen megfontolások alapján filozófiai rendszereket dolgoztak ki, melyek materialista, monista és más nevek alatt a háboru előtti időkben nagy hirre tettek szert. Mindez elgondolásoknak az volt a lényege, hogy minden ismert jelenséget, tehát lelki és szellemi jelenségeket is, vissza akartak vezetni anyagi folyamatokra. Azt hiszem, úgy lehet értelmezni a dolgot, hogy a természettudományok vívmányai a múlt század közepe felé annyira megelégték az embereket, hogy azt hitték, hogy az emberiség most végre tényleg a bölcsék kövének a birtokába jutott. Én azt hiszem, e sorok olvasói közt is vannak többen, akik 20–30 évvel ezelőtt még nagy lelkesedéssel olvasták Büchner „Erő és anyag“ és Häckel „Welträtsel“ című műveit stb. Az u. n. szakkörökben ez a láz elmúlt, azonban e gondolatok bizonyos formájukban azóta egyenesen társadalmi tényezővé lettek. Nem célszerűtlen tehát e dolgokat egyszer rendszeresen átgondolni.

A kérdés tehát egészen szárazon az: lehet-e a lelki és szellemi jelenségeket anyagi folyamatokra, tehát fizikai és kémiai folyamatokra visszavezetni? Ha ez történt, akkor sohasem a természettudományok módszereivel, vagy ezek helyes alkalmazásával történt. Fentebb vázoltam a fizika módszerét. A fizika csak mérhető fogalmakkal dolgozik és pedig olyan fogalmakkal, melyek végső eredményben cm., gr., sec.-al fejezhető ki, tehát hosszúság-, tömeg, és idővel. Ilyen fogalmakat, mint érzelem, hit, áhitat, lelkesedés, hősiesség, megalázkodás stb. stb. a fizika nem tud működésébe vonni, bár minden fizikus előtt világos a jelentésük. Ezeket a fogalmakat nem lehet cm., gr., sec. ra visszavezetni, mert a tartalmuk egészen más. Ilyen fogalmakra a fizikus, mint fizikus az ő tudományának segítségével nem tud mondani semmit. A fi-

zikus, — ha ő e kérdésekkel szemben is oly óvatos akar lenni, mint a szakmájában — csak azt mondhatja, hogy tapasztaljuk, hogy vannak lelki és szellemi jelenségek. Tapasztaljuk, hogy az ember életében ezeknek oly nagy szerepük van, hogy nem nagyitunk, ha azt mondjuk, hogy az emberi életnek ezek teszik ki a lényegesebb, értékesebb, nemesebb részét. Tapasztaljuk, hogy az ember életének kettős oldala van — egy anyagi és egy szellemi, — melyek egymásból nem vezethetők le és amelyeknek egyikét is elhanyagolni nem lehet. Például nem lehet táplálék vagy levegő nélkül élni hosszabb ideig. Az élet anyagi feltételeinek van egy minimuma, mely nélkül maga az élet megszűnik. Ezzel szemben a szellemi és lelki szükségletek vagy nyilvánulások, bár hosszabb ideig szünetelhetnek, de nélkülük az élet elveszti értékét és jelentőségét.

A lelki és szellemi jelenségek szerintem ép olyan realitások, mint a kézzel fogható tárgyakon végbemenő folyamatok. Sőt annyira realitások, hogy bizonyos értelmezéssel azt mondhatjuk, hogy fizikailag jelentkező erőhatásokat képesek kifejteni. Minden nap tapasztalat, hogy például többen egy társaságban ülnek együtt, valaki jön, mond egy pár szót és egy a társaságból felugrik, vagy esetleg sirva fakad. Egy szó, amit mindnyájan egyformán hallottak, de míg a többit közömbösen hagyja, egyiknél fizikai mozgásokat vált ki. Miután egy ilyen kérdés lelki voltánál fogva kívül esik a szigorú természettudományok körén, nem is lehet mindenki számára egyformán bizonyítani, ép úgy, mint például nem lehet mindenkinek egyformán bebizonyítani, hogy egy festmény vagy dráma szép vagy nem szép. Ezzel szemben látunk lelki jelenségeket, érzelmeket, melyek annyira uralkodnak az anyagon, az őket hordozó anyagi testen, hogy azt egyenesen a megsemmisülésbe képesek vinni. Mindnyájan tanui és részesei voltunk a világháborúnak, melyben egy magasabb ideális eszme szolgálatában oly sok ember életét áldozta. Dacára a katonai fegyelemnek, ha az emberben csak az önfenntartás ösztöne volna, tehát a materiának a saját létéhez való ragaszkodása, teljes lehetlenség lett volna az embereket tűzbe vinni. Az élethez mindenki ragaszkodott ott is, de többé-kevésbé tudatosan ott élt a lelkekben egy magasabb cél, egy magasabb szükségszerűség tudata.

A hős lényege tehát az, hogy saját pusztulásának biztos tudatában is egy magasabb lelki cél szolgálatában áll és amíg él,

kitart mellette. Itt tehát van egy példa, ahol a lelkeség legyőzi az anyagiságot, amit én nem tudnék megérteni úgy, ha ez a lelkeség csakis az anyagiasságnak volna egy funkciója. Ujra ismétlem, hogy itt, mint az egész bölcselet területén nem lehet mindenkit szükségszerűen meggyőző tételeket vagy logikai láncolatokat felállítani. A filozófiai és általában a lelki és szellemi igazságok belátásának mindig vannak bizonyos szubjektív feltételei. Csak így lehetséges az, hogy egyszerre, egy időben ellentétes filozófiai, művészeti, irodalmi irányok vannak.

Visszatérve főkérdésünkhöz, azt ujabban oly megvilágításba lehet helyezni, hogy a 80-as évek materialistái elcsodálkoznának rajta. Ugyanis a legújabb fizikai elméletek inkább maguk keresnek kontaktust saját igazolásukra a bölcseleti felfogásokkal, nem hogy ők akarnák a metafizikai világot megoldani. A relativitás elmélete legalább névleg mindenki előtt ismeretes. Ez az elmélet egy összefüggő rendszerbe foglalta az elektromágneses és gravitációs jelenségeket. Jelentősége abban van, hogy logikus egységet teremtett sok oly jelenség közt, melyek eddig izoláltan, magyarázat nélkül álltak; vagy pedig megmagyarázott olyan tapasztalati jelenségeket, melyeket az eddigi elmélet nem tudott megmagyarázni. A fontos az, hogy az újabb fizikának egyik legnagyobb jelentőségű elmélete olyan *felfogással* dolgozik, amelyik a régi fizikusnak egészen új. Így pld. a relativitás elméletében a tömeg — a testek tömege, melyet a mérlegen azok súlyával mérünk — függ a testek sebességétől. A köznapi szemlélet ezt nem tudja felfogni és mégis vannak tapasztalati jelenségek, melyek a tömeg ezen értelmezését igazolják. Igaz ugyan, hogy a tömegnek ez a változandósága a sebességgel csak olyan nagy sebességeknél lesz jelentős, mely sebességek a fény terjedési sebessége mellett nem elhanyagolhatók; mégis, ha a fizikai világ jelenségeit egységesen akarjuk áttekinteni, kénytelenek vagyunk a tömeg fogalmát így kibővíteni.

Ugyancsak a relativitás a tér és idő fogalmát oly módon revidálja, hogy a tér és idő között a különbség eltűnik. A relativitás elmélete ezt matematikai úton éri el, — négydimenziós geometriával dolgozik; e négy dimenziós geometriában a negyedik dimenzió az idő, aminek a matematikai kezelésben a közönséges tér 3 dimenziójához képest semmi megkülönböztető jele nincs. Itt utalok Kantra, aki szerint megismerő képességünk olyan, hogy a világot a tér és idő formájában látjuk. Szerinte a tér és idő szem-

Az enyészet, a halál metafizikai árnyékában megpillantja az emberiség sorsát Isten irányító kezét. Megható szavakkal mondja ki a nagy igazságot:

És megnyugszunk, hogy mint hű szolga által
Isten mindent halál által teszen,
Mert amint így dúl, tisztít és a sirból
Ifjultabb élet bölcsője leszen.

Élet és halál így lép egymással szent frigyre Madách világnézetének metafizikai magaslatán. A végső megállapítás pedig e kérdést illetően az alábbi kijelentés: „Küzdés az élet, nyugvás a halál“ (*Csak béke, béke.*). E bölcséleti meghatározás Madách metafizikai világnézetének központi kérdéséhez vezet el bennünket: mi a lét, és az élet (egyetemes) lényege, illetőleg értelme. E kérdésre adandó feleletünk megalapozása végett ki kell emelnünk, hogy Madách költészetének ugy hangulatilag, mint bölcséletvilágnézetileg legsajátságosabb jellemzője, hogy belső és külső ellentétekre épül fel s ez metafizikájára is kihat. Ez a jellegzetesség metafizikai sikon is félremagyarázásokra adott alkalmat. Így pl. Brisits Frigyes *Madách világmegfelfogása és a XIX. század*¹ c. tanulmányában Madáchot szellemi életünk legörömtelenebb magyarjának minősíti, akit úgy siratunk, hogy semmikép sem tudjuk végleg eltemetni. Szerinte Madách világnézeti tragikumát ép metafizikájának kinzó megoldatlansága, kirívó gyatrasága okozta. Úgy látja, hogy Madách kettős megvilágítást használ: fény és árnyék hatásaival dolgozik, a dialektika szellemi kettős fényvetítésével, amely két felé is igazat akar adni s így féligazságokra jut el. Madách mintha ránk bizná — szerinte — a döntést, hogy fényben, vagy árnyékban nézzük a megoldást, vagy egyszerűen vegyük úgy, amint van, hisz a játék úgyis egyre megy. Ezért nem lehet tudni, hogy Madách derűlátó, vagy borúlátó. Madách velünk él, de nem bennünk, hanem *felettünk*. Nem tudtuk felszívni, feloldatlan maradt. Brisits a XIX. század szellemi hatásának tulajdonítja, hogy bár Madách kénytelen-kellelten eljut a metafizikai emberhez, de nem tudja azt még rekonstruálni sem. Mindenesetre tagadhatatlan, hogy Madách a létet metafizikai gyökerében is úgy ragadja meg, mint az ellentétek örök és nagyszerű küzdelmét,

¹ Élet. 1923. évf. 23. sz. 505—508 l.

amelyet csak Isten tökéletessége és gondviselő hatalma foglal összhangzatos egészbe és oldja fel az ellentéteket a szellem fenéséges mivoltú élet-mozgalmasságában.

Madách lehetetlennek minősíti, hogy a lét e jelenleg meg-lévő s metafizikai lényegre alapozott dialektikus mozgalmassága va-laha is megszűnhetnék. Madách szerint ezt kizárja Isten örök léte és végtelen, kiapadhatatlan lényege, amely nem egyéb, mint élet és életadás időtlen-időnkig. Madách felfogásának dualisztikus jel-legéből is következik, hogy az Eszme és az anyag, az Úr és Lu-cifer között örökös küzdelem folyik, még akkor is, ha Lucifer lé-nyege és célja nem az igazi és a végső cél s a legfőbb érték. Madách metafizikájában anyag nélkül nem lehet élet, nem lehet világ, sőt nem lehet Isten sem. Az Eszme anyag nélkül *hatástalan*, az anyag viszont Eszme nélkül holt, *tehetetlen*.¹ Az anyag szintén *örökéletű*, megsemmisíthetetlen. Madách Arany Jánosnak 1861 nov. 2-án írt levelében határozottan tagadja az anyag időben való teremtését illetőleg keletkezését „Lucifer... taglalván a teremtés művét, csak az anyagok összegyurásáról, keveréséről beszél, nem *semmitől teremtésről*“ (!). Az anyagi világ és egyáltalában a lét minden mulandósága, változandósága csak látszólagos: az örökös változás nem lényegben történik. Mindig ugyanaz ismét-lődik: — *πάντα ρει* — minden folyik és visszatér. A létnek örök teremtő megújulásában az élet a lefelé vezető út, a halál a felfelé vezető út.² Goethével együtt vallja Madách, hogy még az örök üdvösség is pokollá válnék, ha nem nyílnék többé lehető-ség újabb küzdelemre (*Pál öcsém sirjánál*). *Angyal és leány* c. versében mondja:

Ó de szívünknek nincs megnyugvása,
Mely betöltse, nincs üdv elég nagy;
Még a mennynek is lehull varázsa,
Teljesületlen vágyat, ha nem hagy.

Megelégedés c. versében ugyanez a gondolat ismétlődik:

De sziveinkben szent leend örökké,
Míg percenként gördülnek a századok.

(*A halál költészete*).

¹ V. ö. a Kant-féle ismeretelméleti axiomával: a fogalom szemlélet nélkül üres, a szemlélet fogalom nélkül vak; valamint Galamb Sándor: Kant és Madách. Irodalomtörténeti Közlemények. 1917 évf.

² Herakleitos: *ὄδος ἄνω* és *ὄδος κάτω*.

Pór lelkek költék, hogy erény legyen
A megnyugvás sorsunkban, óh nem az.
Csak addig Isten képe a kebel,
Míg kétkedik, feljebb tör és csatáz.

Küzdés nélkül Madách nem látja semmi értelmét sem ennek, sem a tulvilágnak. Ez az energetikai felfogás, küzdést kívánó derülátás kapcsolja egybe ugyanazon jellegű és célzatú életértékelését metafizikájával és ennek érzelmi megalapozottságával, a tragikus életérzelem hősie küzdést igénylő derülátásával. Mindez aztán egy teljesen összhangzatos, kiépített világnézetben kristályosodik ki Madách főművében, Az Ember tragédiájában s úgy esztétikailag, mint bölcseletileg halhatatlan remekművet eredményez. Ez a felfogás a földi lét ellentéteit teljesen feloldotta, de csak külsőleg, mert nem oldhatta meg az emberi lélek transzcendens, metafizikai igényeiből származó örök kérdéseit, adekvát (ki-merítő) módon. Innen származik azután Madách világnézetében is metafizikai téren bizonyos tragikus feszültség, amely minden bölcseleti és vallási rendszernek kisebb vagy nagyobb mértékű velejárója. Ezt azonban végérvényesen kiküszöböli bölcseletileg Madáchnak Istenről való felfogása (érzelmileg, hitbelileg ugyanis ez nem sikerül). Madách végtelenre törő lelki (érzelmi) és értelmi beállítottságával vágyott volna tudni, miként Ádám is, hogy az emberiség fejlődik-e, közeleg-e Isten trónusához. Érdemes-e küzdeni, vagy épenséggel elbukni a kultúráért, ha ennek az áldozatnak semmi eredménye sem lesz a jövőben. Fölmerül lelkében a kétség a kultúráért folytatott küzdelem értelméről. Pál öccsének tragikus halálával kapcsolatban így beszél a kultúra értékéről:

Minden miveltségünk Bábel torony,
Vágyunk felérni vele az eget,
S hosszú fáradság, építés után
Oly messze az, mint volt fejünk felett.

(Pál öcsém sirjánál.)

Hisz az emberiség fejlődésében, de nincs (észbelileg) értelmileg meggyőződve róla s ezért kételkedik.¹

A *tulvilági életre* vonatkozóan a Nirvána-szerű teljes megsemmisülés és a keresztény értelemben veit egyéni lélek halhatatlanságának hite között ingadozik lírai költeményeinek vallomásai-

¹ V. ö. Az ember tragédiájának XV. színében mondottakkal!

ban. Az ember tragédiájában is az Úr csak kitérő feleletet ad Ádámnak e kérdésre vonatkozóan, aminthogy racionálisan más felelet nem is adhat. De máskülönben úgy látszik, hogy Madách szerint mindegy, hogy mi következik a halál után. Erre mutat *Kórógyon* c. költeményének egyik szakasza :

Hogyha felmarad lelkemnek énje
A nagyot fisztábban élvezem,
Hogyha hamvamat széthordja a szél
Bum is elhagy — mindegy hát nekem.
Jöjjön bármi, vétkek sulya nem nyom,
Sok volt e sziv gyöngesége bár,
A nagy percben mind nem sokba számít.
S letörli végkép a halál.

Hitének másik fordulópontja a *szabadság* kérdése.¹ Madách világosan látja, hogy az emberi szabadság a tudás, a tiszta ész világában egyáltalán nem nyilvánvaló, illetőleg nagyon viszonylagos (jelentéktelen) értékű. *Betelt kívánságok* című költeményében ép erről győzi meg a *lényeglátó tudomány*, amelyet egy hatalmas tündér juttat birtokába a költőnek.

S ím, szemem előtt egy nagy koporsó
Táru fel, benne rothadás nyüzsög,
Születés áll irva rajt, s felette
E szó *szükségesség* mennydörög.

De az Abszolútum, Isten is kizárja, hogy igazi szabadságról beszélhessünk. Hagyatékában egyik feljegyzése ép erre a kérdésre vonatkozik: „Oly véghetetlen szellemi lénynek, minőt az Istenben képzelünk szükségkép mindentudónak kéne lenni, tudjuk, hogy minden dolognak van oka, melynek sorsát és következését, tulválva portól, szükségkép felfognók, predestináció“.² Következőleg az emberi szabadság csak annak elismerése lehet, hogy *egyedül* Isten szabad és mi emberek csak úgy lehetünk szabadok, ha Isten szabadságának vagyis harmóniájának részeseivé igyekszünk lenni. Ez azt jelenti, hogy a kultúrában élő és a kultúráért küzdő, nemes egyének harcát vállaljuk, vagyis igyekszünk összhangba hozni testi és lelki, érzelmi és értelmi, egyéni és társadalmi szükségleteinket, meghatározottságainkat és elkötelezettségeinket a tel-

¹ V. ö. Kant. Gyakorlati ész posztulátumaival: *Isten léte, halhatatlanság és szabadság.*

² 13. jegyzet l. Voinovich : Madách Imre és Az ember tragédiája. 449. l.

jesebb és igazabb szellemiség fensőbb egységében. Az emberi akarat szabadsága viszonylagos értéküségéből csak úgy emelkedhetik ki, ha az Isten akaratával azonosul és annak abszolút értékében részesedik. Ez az igazi szabadság és egyben szellemi boldogság is. Madách e végső gondolata Spinozához hajlik, aki a boldogságot (beatitudo) szintén a dolgok Istenből folyó szükségességének átértésében látja, mert ez fölibe emel az érzéki világnak, a mulandónak s összekapcsol az örökkévalósággal.¹ Madách végső metafizikai állásfoglalása szerint a világ mindenség (és benne az emberiség) élete örök, szükségszerű egyensúly és összhang az ellentétek nagyszerű és állandó küzdelmében. *Örüljek meg* című költeményében mondja:

Minden egy nagy lánc, egy=egy szeme,
Melyet, mint dal, mint összhang foly körül
Az Isten lelke véghetetlenül.

Ez a felfogás Leibnitz praestabilita harmoniájára emlékeztet. Madách Leibnitz-cal együtt hirdeti, hogy a világban tulajdonképen minden jó, sőt ugy a legjobb, amint van. A rossz, az emberi élet minden keserve, boldogtalansága csak abból származik, hogy az ember metafizikai vétségbe esett, kiszakította magát a természet harmóniájából, (v. ö. Rousseau) vallásilag szólva elszakadt Istentől s maga akarta egyéni és társadalmi sorsát irányítani. A saját korlátoltsága, gyarlósága folytán önhittsége súlyos bűnhödést vont maga után. Ebbe a metafizikai vétségbe esett ember számára elhallgat az égi zengzet, az isteni szózat, nem érti többé a természet szavát és nem érzi a mindenség összhangját és azon keresztül nem látja meg Istent. Mindezt csak az Istentől elszakadt lélek nem tudja felfogni, amint *Gyermekeimhez* c. költeményében mondja a költő:

Csak a büszke ember, aki elszakadt
Tőlök, önmagában bizva balgatag,
Az nem érti s annak a széles világ
Olyan szomorú lesz és oly hallgatag.
Köztök örvényképen az okoskodás
Végtelenje tátong mindég éhesen,
Hit, remény és élet mind beléje hull
S mégis mindig ott van megtölthetetlen.

¹ Lásd Voinovich i. m. 440. l.

Rajta át nem értjük a dalt, melyen szól
Gyermek anyjával, a természet velünk,
S mégis hogyha halljuk titkos hangjait,
Fájó kéj reszketi által keblünk.

— — — — —

S boldog még, kinek fáj az, hogy feledé,
A dalt s lelke mélyén szent sejtelve van.
Hogyha vonzza őtet, és merit, merit,
Bár, mind mit merit csak viz s nem a folyam,
Élő ér, ég tükre...

A megváltás az ember számára egyedül az Istenhez való alá-
zatos visszatérés lehet, illetőleg az isteni összhangra irányuló ál-
landó törekvés az egyén és társadalom adottságának és hivatásá-
nak megfelelőleg.

Madách *értékbölcsületének* ilyenformán a tökéletes összhang
jényegi hordozója, Isten lesz a főértéke. Az emberi élet értelme és
célja ennek megfelelőleg nem lehet egyéb, mint küzdeni erőnk szerint
eme isteni összhang teljesebb megközelítéséért, egyéni, társadalmi,
kulturális életünkben egyaránt. Ebben a szent küzdelemben nem
csüggeszthet el az a gondolat vagy viszonylagos létünk ama ta-
pasztalata, hogy e célt soha sem érhetjük el teljesen. Végetlen a
tér, amely a munkára hiv s mi csak végezzük el, tölünk telhető-
leg, a nekünk jutott munkát, töltjük be egész lélekkel legjobb hi-
tünk szerinti hivatásunkat. A többit pedig bizzuk Istenre, aki majd
kipótolja a mi fogyatkozásainkat. *Isten keze, ember keze, A halál
költészete* ezt hirdetik nekünk. A nemes léleknek nem számít,
hogy nincs biztos tudásunk, hogy az emberiség halad-e előre az
általala hozott áldozat nyomán, hogy jut-e halhatatlanság osztály-
részül számára vagyis, lesz-e jutalma a nemes kebelnek. Isten tö-
kéletessége, jósága, csalahatlan biztosíték arra nézve, hogy minden
csak a legjobban történhetik földi és földöntúli életünkben egy-
aránt. Madách igazán nemes, önzetlen léleknek és mély gondol-
kozónak mutatkozik az alábbi sorokban: „11. Isten véghetetlenül
bölcs, mert felfogásunk a bölcseségről szinte(=szintén) emanációja.
12. *Véghetetlen jó* nem lehet oly értelemben, hogy minden bamba
kérést meghallgasson, ez tökéletlenség lenne, — s innen látni,
mi támad az esztelenül össze-halmozott dicséretből; — nem lehet
pedig, mert fel kellene tennünk, hogy véghetetlen bölcsességű ha-
tározatát egy pimasz kérésért felforgatva, ezer világból álló rend-

szerét változtatná.“¹ Madách teljesen hívő lélekkel hagyatkozik Isten akaratára. Isten szent hatalmát úgy látja, hogy az gondos szülőként kíséri minden léptet:

S míg az ember dórén és elbizakodva,
Sebhelyeket vág, ha alkotni akarna,
A kegyes Istenkéz újra magához hív,
És a sebhelyeket lassan behegeszti.

(Isten keze, ember keze).

Isten jóságos keze befödözi az embernek minden gyarlóságát s kijavítja földi igazságtalanságainkat. Ezt vallja *Télen c.* versében e szakasz:

Elveszett a mesgye, melyet kapzsiság vont,
Mít kicsinyes tervvel emberkéz irányza;
Hol az Isten ír a télben és halálban,
Ott beáll a végzet szent egyformasága.

Ez utóbbi gondolat folytatója Madách egyik legszebb és legderüesebb költeménye: *Megnyugvás a sorsban*. E költemény értelme az, hogy a sors tengerének vészzeitől korbácsolt nemes lélek örök megnyugvása és boldogsága lehet — az egyéni élet minden tragikuma ellenére is, — ha csak egyszer életében megzendült lelkében az égi zengzet s kigyult bensejében az Istennek dicsfénye. Ebben az esetben ugyanis az örökkévalóság fényében — sub specie aeternitatis — tudta megpillantani a lét minden moccnását és igazi értelmét. Ez a pillanatnyi megvilágosodás, kinyilatkoztatás, isteni boldogságot, azaz összhangot teremt a lélekben és annak világnézetében. Ez pedig végeredményben nem egyéb, mint Isten boldogságának részesévé válni még e földi lét határai között. Ezzel Madách világnézetében feloldódik minden tragikus feszültség. Ezt a világnézeti katharizist költőileg jeleníteti meg a fent említett vers első és utolsó szakasza:

Istenem! Monda a szirt, mért teremtél,
Itten állni századokon által?
Korbácsolva a habok dühétől
És csatázva a tenger-viharral!

— — — — —
S a kopár szirt nem panaszkedik már,
Ezredévre van vigasztalása:

¹ Voinovich i. m. 449. l.

Öröme a dal, és a végzetnek
Végtelenje szent megnyugovása.

E végső megállapítás visszavezet ahhoz a világnézet-lélektani megállapításunkhoz, hogy a hősi lélek kielégülést, gyönyört érez a tragikumban, a fájdalom is, mert ez is jele annak, hogy ő örök és fenkölt célra törekszik, amely mindig megújuló akarás tárgya lehet és kell is annak lennie. Ezzel el is érkeztünk Madách életfilozófiájának csúcspontjára, illetőleg végére. Pauler *Az élet mélysége és gazdagsága*¹ című tanulmányához folyamodunk, hogy vizsgálódásunk eredményeit összefoglalhassuk.

Pauler szerint a külvilágból felvett benyomások *menyiségének* sokasága az élet *gazdagságot* méri, míg a lélek belső fejlettsége és az ennek következtében adódó élmények *minőségi* fokozatai az élet *mélységét* határozzák meg. Madách világnézetében az élet gazdagsága és mélysége legmagasabbfoku kiteljesedésében bontakozik ki. Madách lelke nyitva állott minden benyomásnak, amit a külvilág — kozmikus és emberi vonatkozásban — feléje küldött s így páratlan lelki gazdagságra tett szert. Az élet gazdagsága — Pauler szerint — nagy és erős lelkekben az élet elmélyülését eredményezi. Életünk pedig annál mélyebb, mennél tartalmasabb lelkivilágunk s annál gazdagabb, mennél teljesebb átélésén épül fel a külvilágnak. A teljes, az igazi élet a kettő harmónikus egybefonódása. Így lesz a valóság teljessége Madách világnézete szerint egység a sokféleségben, szabadság a kényszerűségben, szellem az anyagban, Isten az emberben, hivatás a robotban, gyönyörűség az igazhordozásban, feltámadás a halálban, állandóság, örökkévalóság a változásban. Az életfelfogás teljessége így vezet harmónikus értékelésre (mindenben értéket lát) és harmónikus lelki életre (szabadság és önlegyőzés egyensúlyában). Aki az életet a maga teljességében, kimerithetetlen sokféleségében fogja fel, s *egyazon* uralkodó szempont (*életcél, főérték*), alá képes hozni, az élethangulatában — Pauler szerint — nem lehet más, mint optimista. T. i. az életfelfogás egységessége és átfogó volta csak a harmónia hangulatát hozhatja létre, melynek öntudatosított formáját ép optimizmusnak nevezzük. Ez Madách világnézetére is fenntartás nélkül kimondható. Madách lelke olyan tükör volt, amely visszasugározta azt az árnyékot és

¹ Napkelet, 1923. évfolyam.

az unitárius hitből táplálkozó unitárius erkölcs építi. Ma az áldozatok korát éljük, amikor az örök értékek ítélőszéke előtt csak azok maradhatnak tisztán, akik aranyat, ezüstöt és drágakövet áldoztak lélekben és testben az unitárius jövődöért. Aki az anyaszentegyház vezetésében való részvételt csak dísznek, de nem áldozathozatal és a szolgálat áldott alkalmának tekinti, bizony mondom, hogy fát, szénát és pozdorját épít és az értékek ítélőszékében megsemmisül. Ime néhány szó, melyben benne van egy egész ember gondolat- és lelki világa. Az elhunytak mindnyájan hú fiaai voltak egyházunknak. Nyugodjanak csendesesen! Fájdalommal kell megemlékeznünk itt még Dsida Jenő író, költő elhunytáról is, aki nem volt unitárius, de unitárius összejöveteleken is szerepelt szép verseivel. Temetésén főtitkár vett részt s kifejezte Irodalmi Társaságunk mély részvétét a szülőknél és a „Keleti Újság“ szerkesztőségének.

Az Unitárius Irodalmi Társaság vagyoni állapotáról részletes jelentést az Irodalmi Társaság pénztárnoka fog tenni.

Végül nagy örömmel jelentem, hogy Dr. Ferenczy Géza elnök 49.900 —, azaz negyvenkilencezerkilencszáz lej alapítványt tett az Unitárius Irodalmi Társaság részére s azt a Társaság pénztárába befizette. Az Alapítvány célja a magyar unitárius irodalom értéktermelésének biztosítása.

Választmány Dr. Ferenczy Géza elnök nagybecsű alapítványát szély hálával és köszönettel elfogadta s azt a nagyjelentőségű ténnyé nyilvánította és az egyházi főhatóságok bejelentették.

neki Ismételtelen köszönjük Dr. Ferenczy Géza elnöknek e helyen szik, agyszerű alapítványát, mert ebből a példaadásból megtanultuk világn, hogy a legnehezebb megpróbáltatások napjaiban is érdemes közö, nekért küzdeni, érdemes a közérdekért áldozatot hozni, köztölességteljesítő, áldozatos lelkek sohasem halnak meg, kulturánakké élnek a nemeslelkű emberek szívében. Éljen sokáig Madách vilá Géza az Unitárius Irodalmi Társaság elnöke!

ebben az én voltam szerencsés az Unitárius Irodalmi Társaság világnézetéhe, inkalkodásáról jelentésemet megtenni s tisztelettel kérvilágnézetéhe, tisztelt közgyűlést szíveskedjék azt tudomásul venni. erőre kapnak. a főtitkári jelentést köszönettel tudomásul vette. nála — erős váart alelnök jelentést tett a „Keresztény Magvető“-hatatlan szavakak, evább mind több vezető unitáriusnak kezd szívatos, a homályos árdházy Sándor pénztáros vagyongyarapodásról hic dii sunt. Lépjetek. anyok során közgyűlés Nagyernyei Kelemen

öröknek megválasztotta. Közgyűlés önzetlen öröknek és főtitkárnak köszönetet mondott

¹ V. ö. Benczédi Pál M. közgyűlést megemlékezésével. Ker. közgyűlést.

² Pauler Ákos i. m. U. o. 1.

³ Kristóf György: Petőfi és L.

Petőfi és Madách c. művéből (Közlöny)

⁴ Balogh Károly: Madách, az eny legöb.

Öröme a dal, és a végzetnek
Végtelenje szent megnyugovása.

E végső megállapítás visszavezet ahhoz a világnézet-lélektani megállapításunkhoz, hogy a hősi lélek kielégülést, gyönyört érez a tragikumban, a fájdalom is, mert ez is jele annak, hogy ő örök és fenkölt célra törekszik, amely mindig megújuló akarás tárgya lehet és kell is annak lennie. Ezzel el is érkeztünk Madách életfilozófiájának csúcspontjára, illetőleg végére. Pauler *Az élet mélysége és gazdagsága*¹ című tanulmányához folyamodunk, hogy vizsgálódásunk eredményeit összefoglalhassuk.

Pauler szerint a külvilágból felvett benyomások *menyiségének* sokasága az élet *gazdagságát* méri, míg a lélek belső fejlettsége és az ennek következtében adódó élmények *minőségi* fokozatai az élet *mélységét* határozzák meg. Madách világnézetében az élet gazdagsága és mélysége legmagasabbfoku kiteljesedésében bontakozik ki. Madách lelke nyitva állott minden benyomásnak, amit a külvilág — kozmikus és emberi vonatkozásban — feléje küldött s így páratlan lelki gazdagságra tett szert. Az élet gazdagsága — Pauler szerint — nagy és erős lelkekben az élet elmélyülését eredményezi. Életünk pedig annál mélyebb, mennél tartalmasabb lelkivilágunk s annál gazdagabb, mennél teljesebb az élésén épül fel a külvilágnak. A teljes, az igazi élet a kettő mórónikus egybefonódása. Így lesz a valóság teljessége Madách világnézete szerint egység a sokféleségben, szabadság a kértetésben, szellem az anyagban, Isten az emberben, hivatás a társadalomban, gyönyörűség az igahordozásban, feltámadás a halálból, az állandóság, örökkévalóság a változásban. Az életfelfogás díj csak így vezet harmónikus értékelésre (mindenben értéket 28 alapító, mórónikus lelki életre (szabadság és önlegyőzés egyszertári osztály- Aki az életet a maga teljességében, kimerithetetlenül fogja fel, s egyazon uralkodó szempont (életcél) körül elhunytak pes hozni, az élethangulatában — Pauler szerint — a szertartási és Domás, mint optimista. T. i. az életfelfogás egy eszményien finom volta csak a harmónia hangulatát hozta, kinek hagyatékából a tudatosított formáját ép optimizmusnak, amelyre oly nagy szükség világnézetére is fenntartás nélkül létezésében.

olyan tükrös volt, amely vissza-ással megáldott tanult fő, finom, redikált, felvetette a kérdést, milyen

¹ Napkelet, 1923. évfolyam. És felelte: „Olyanná lesz, amilyennek

az unitárius hitből táplálkozó unitárius erkölcs építi. Ma az áldozatok korát éljük, amikor az örök értékek ítélőszéke előtt csak azok maradhatnak tisztán, akik aranyat, ezüstöt és drágakövet áldoztak lélekben és testben az unitárius jövődjéért. Aki az anyaszentegyház vezetésében való részvételt csak dísznek, de nem áldozathozatal és a szolgálat áldott alkalmának tekinti, bizony mondom, hogy fát, szénát és pozdorját épít és az értékek ítélőszékében megsemmisül.“ Íme néhány szó, melyben benne van egy egész ember gondolat- és lelki világa. Az elhunytak mindnyájan hű fiai voltak egyházunknak. Nyugodjanak csendesen! Fájdalommal kell megemlékeznünk itt még Dsida Jenő író, költő elhunytáról is, aki nem volt unitárius, de unitárius összejöveleteken is szerepelt szép verseivel. Temetésén főtitkár vett részt s kifejezte Irodalmi Társaságunk mély részvétét a szülőknél és a „Keleti Ujság“ szerkesztőségének.

Az Unitárius Irodalmi Társaság vagyoni állapotáról részletes jelentést az Irodalmi Társaság pénztárnoka fog tenni.

Végül nagy örömmel jelentem, hogy Dr. Ferenczy Géza elnök 49.900 —, azaz negyvenkilencezerkilencszáz lej alapítványt tett az Unitárius Irodalmi Társaság részére s azt a Társaság pénztárába befizette. Az Alapítvány célja a magyar unitárius irodalom értéktermelésének biztosítása.

Választmány Dr. Ferenczy Géza elnök nagybecsű alapítványát mély hálával és köszönettel elfogadta s azt a nagyjelentőségű ténnyt a közgyűlésnek és az egyházi főhatóságnak bejelent.

Ismételten köszönjük Dr. Ferenczy Géza elnöknek e helyen is nagyszerű alapítványát, mert ebből a példaadásból megtanultuk azt, hogy a legnehezebb megpróbáltatások napjaiban is érdemes az eszmékért küzdeni, érdemes a közérdekért áldozatot hozni, mert a kötelességteljesítő, áldozatos lelkek sohasem halnak meg, hanem örökké élnek a nemeslelkű emberek szívében. Éljen sokáig Dr. Ferenczy Géza az Unitárius Irodalmi Társaság elnöke!

Ezekben voltam szerencsés az Unitárius Irodalmi Társaság 1938. évi munkálkodásáról jelentésemet megtenni s tisztelettel kérem az igen tisztelt közgyűlést sziveskedjék azt tudomásul venni.

Közgyűlés a főtitkári jelentést köszönettel tudomásul vette. Ezután Vári Albert alelnök jelentést tett a „Keresztény Magvető“-ről, amely hova tovább mind több vezető unitáriusnak kezd szívügye lenni. Majd Hadházy Sándor pénztáros vagyongyarapodásról számolt be. Az indítványok során közgyűlés Nagyernyei Kelemen Lajost egyhangulag alelnöknek megválasztotta. Közgyűlés önzetlen munkásságáért az Elnökségnek és főtitkárnak köszönetet mondott s az elnök éljenzésével beveződött.

Gondolatok a Zsinati Főtanácsról.

Ritka nagy érkeklődés mutatkozott a jelen évi október 2—4.-én tartott Zsinati Főtanács iránt, a vidéki vezetőség és papság csaknem teljes számban jelent meg, mert lehetőleg mindenki ott akart lenni szeretett főpásztorának ünnepélyes beiktatásán és a nemes eszményekkel elinduló 24 fiatal lelkész felszentelésén. Büszke öntudat sugárzott a papságnak, vezetőknek szeméből, mikor vezérürüket, akit szellemi és erkölcsi értékek emeltek a püspöki székbe, az egészen megtelt templomba kísérték.

Az eskütétel és a beiktatás után a főliszt. püspök úr egyházi beszéde következett, amely amilyen egyszerű, épen olyan mély tartalmú volt. „Eljött az idő, hogy a világ egyetlen hatalmassága, a *szeretet* foglalja el helyét“, mondotta beszédében és ha ez egyházi életünkben is programmpont lesz, akkor a püspöki beszéd az unitárius egyháztörténelemnek egyik legfrisebb fejezetét jelölte meg s e beszéd hallgatásával a történelem személyes élményünké lett. Abból az általános szeretetből, mely a püspök úr felé sugárzik, neki is éreznie kell s mások is úgy tartják: az Ő küldetése, hogy az egyházat új útakra vezesse. Ennek egyedüli lehetsége, vezető elvvé tenni az igazságot, amit maga a püspöki beszéd is megígér e szavakkal: „A külön igazságok, amelyek csak egyiknek használnak, a másoknak ártanak, gyarló elképzelések.“ Újabb izgalmaktól, újabb küzdelmekről óvakodni, jobb világot teremteni, mind anyagi, mind szellemi téren, ezt olvassuk ki a beiktató beszédből és az adott programmból. A mostani idők nemcsak nálunk, hanem mindenütt elmorzsolják azokat a különbségeket, amelyeket a születés emelt, de vajjon meg tudják-e fékezni a személyi előretöréseket, illetőleg képesek lesznek-e azt az osztó igazság felé terelni, melynek elve, hogy mindenki kapja meg a magáét. Nemcsak nemzetek, hanem egyházak élettörvénye is a rend, a törvény, a békesség. Mi mindezeknek a megvalósítására képesnek tartjuk a püspök urat, hisz Őt a közvélemény reflektó-